

виноградних гронах, в усмішці неба і в сльозах його – дощак і росах, що падають на плоди садові», – визначає сенс народного існування письменник [1, с. 348].

Хоча митець по собі залишив багату творчу спадщину, на жаль, на той час, коли він жив та творив, не міг викласти на папері все те, що було в його думках, про що він дуже хотів написати. Тому усе своє страдницьке життя Довженко прагнув практично хоч якоюсь мірою розв'язати горді ввузол свободитворчості, але не міг. Тому свобода йому уявлялася хіба що у сновидіннях, тай то кайдани з людської діяльності знімає Бог, даючи змогу вільно творити [1, с. 394]: «І я став свободний... І написав для людей, яких я люблю більш за все на світі, правду, всю, без страху, без ложних слизьких, солодких і підлих прикрас, без угодництва, безтупості і без потурання тупості застарілих неуків і холодних честолюбців, безмірно лянних і ненаситних, жорстоких невір і ненавидців людини» [1, с. 397].

Та, не дивлячись на свободу, про яку він мріяв, митець зазначав, що не варто писати абсолютно про все, а треба вміти вибирати, бо «все діло митця – у виборі. Вибір – велика і складна річ, яка потребує строгого аналізу» [3, с. 74].

Отже, ми дослідили особливості художнього світогляду Олександра Довженка, з'ясували, що митець, працюючи над шедеврами, надавав перевагу правдивому зображенню дійсності, а не художньому вимислу, благодійність і сприйняття людини в органічному єднанні з природою, як одного цілого, безсумнівно, знайшли своє талановите відображення в усіх творах митця, основною рушійною силою суспільних змін Олександр Довженко називає народ та засуджує війну, водночас стверджуючи мирну працю людей.

Література

1. Довженко О. Зачарована Десна. Україна в огні. Щоденники. Київ, 1995. 534 с. 2. Мащенко С. Філософські обрії Олександра Довженка. Чернігів: Чернігівські обереги, 2004. 124 с. 3. Олександр Довженко. Про красу: пам'ятки естетичної думки: збірник статей, промов, фрагментів з листів та щоденників [відп. ред. Л. Д. Гоголев, упор. П. Андрощук, О. Колодієва]. Київ: Мистецтво, 1968. 531 с. 4. Пультер С. Вивчення творчості О. Довженка в школі: посібник для вчителя. Київ: Радянська школа, 1970. 160 с.

Наталія Бакланова, Анастасія Мартинюк

Національно-політичні погляди О. Довженка

Вивчення суспільно-політичного та культурного життя України крізь призму діяльності і творчості видатних особистостей в конкретно-історичних умовах сьогодення є актуальним з огляду нівелювання цієї проблематики в радянську добу. Дослідження ролі О. Довженка в збереженні національної культури і творенні соціалістичних міфів наближає нас до розуміння складних стосунків між владою і митцями в умовах тоталітаризму.

Метою даної статті є аналіз головних засад та еволюції суспільно-політичних поглядів О. Довженка на Україну та українців.

В різні етапи життя акценти в поглядах режисера змінювалися: від самобутності національної культури в період українізації й утвердження сталінізму на Україні до питання виживання українського народу під час Другої світової війни і боротьби за розвиток національної культури в післявоєнний час. Залежно від змісту і характеру розвитку українського суспільства на різних етапах еволюція поглядів О. Довженком відбувалася відповідно до зміни суспільно-політичної ситуації в державі: звільнившись від царської Росії, український народ отримав шанс самостійно рухатися в своєму розвитку, але перемога більшовицької влади спричинила домінування ідеологічних засад соціалістичної культури. Згідно поглядів Довженка, сама соціалістична культура на теренах України не суперечила існуванню народних традицій, вжиткумови, а мала поєднуватися з національним колоритом і досягненнями народної культури. Позиція О. Довженка щодо законного права українського народу самостійно визначати шлях культурного розвитку не могла бути поширеною в умовах політичного тиску і репресій. Митець не бачив можливості її підтримки, а тому відповідальність за занепад українського народу покладав на владу і чиновників.

Вся його діяльність була присвячена проблемам підтримки і популяризації української культури: боротьбі за право самостійного, окремого від російської, розвитку, необхідності виховання українських кадрів для кінопромисловості, засудженні тенденції до зменшення вжитку української мови і збільшення російськомовного навчання у вузах України, до нехтування народними традиціями в плануванні українських сіл і міській архітектурі, недостатній увазі до розвитку народних ремесел, посилення уніфікації і бідності у побуті тощо. Загалом він займав позицію незгодного з національною політикою уряду, спрямованої проти самоідентифікації національної культури в усіх сферах життя українського суспільства.

Ще в юності в його поглядах зароджується розуміння національної ідеї як права українців на самовизначення і самостійний культурний розвиток. Демократична революція 1917 р. остаточно розвіяла ілюзії, насаджені імперською освітою щодо Малоросії. О. Довженко приєднався до революційного настрою і гасел, хоча художника більше цікавило національне питання, а ніж формування нових соціально-економічних відносин. Він вважав, що оскільки царський рід не був українським за походженням, тому українці й не мали відношення до капіталістичного ладу. Його хвилювало, що історія України і українська мова заборонена, він відмовився брати участь в «обрусінні» народу. О. Довженко радів самовизначенню українців: «Всі українці того часу здавались мені якимись особливо приємними людьми. Легко сказати, скільки років страждали разом від проклятих русаків (триста літ), розмовляти навіть розучилися по-українському, розмовляли каліченим українськоросійським жаргоном» [1]. Опосередковано він схилився до ідеї безкласовості українського суспільства, заявляючи про відсутність в Україні заможного класу – панства – на основі україномовності панівної верстви, про що засвідчено в «Автобіографії» 1939 р. Смілива, як на той час, думка, адже «відсутність російськомовних панів» суперечила б більшовицькій пропаганді і не виправдовувала погром заможних класів, відчуження власності, колективізацію.

Отже, демократичну революцію 1917 р. і воєнні дії 1917-1919 рр. О. Довженко сприймав як можливість для вирішення питання про державну незалежність України. Проте через обставини він пристав на бік боротьбистів, які стояли на позиціях радянської форми влади та співпраці з більшовиками. У поглядах О. Довженка соціалістичний розвиток країни не суперечив національному.

Проте в ті часи послідовна підтримка національних лідерів та їх ідей не була характерною для О. Довженко. Тема України і українців тимчасово зникла з його діяльності, коли він працював у структурах радянського уряду, в тому числі у дипломатичних місцях за кордоном. Невдовзі ця проблематика з'являється у його художній творчості. Далі, працюючи в урядовому органі УРСР «Вісті ВУЦВК», художник був обмежений у виборі тематики та інтонації своїх робіт, адже це видання, як усі в той час, стояло на ґрунті радянської влади, більшовицького варіанту здійснення політики українізації. У ці роки О. Довженко не стояв осторонь пошуку шляху ідейно-культурного розвитку. У першій половині 1920-х рр. з'явилася «теорія боротьби двох культур» – української і російської, прихильники останньої розглядали українську культуру як відсталу, селянську, заперечували необхідність її розвитку. Низка літературних спілок Харкова («Плуг», «Гарт») стали на позиції створення пролетарської, комуністичної культури, тобто інтернаціональної і безкласової. Однак таке бачення розвитку культури не було характерне О. Довженкові. Вільна Академія Пролетарської літератури (далі – ВАПЛІТЕ) (1925 – 1928 рр.), в якій О. Довженко виступив співзасновником, і яка була альтернативою залежним від влади організаціям, наполягала на європейській орієнтації літератури і культури під загальним гаслом: «Геть від Москви». О. Довженко висміяв партійну постанову про обов'язковість для радянських митців дотримання принципів пролетарського реалізму: «Це перший випадок в історії культури, де стиль «постановляють на засіданні» [2]. Можливо, тут був вплив М. Хвильового, але незаперечним є те, що такої позиції О. Довженко притримувався надалі протягом всього життя, змінюючи форми вияву.

В творчості він наділяв своїх героїв моральними якостями, духовними рисами українського народу; різними засобами фольклору ідентифікував їх приналежність до українського народу. У сценаріях О. Довженко застосовував елементи українського фольклору і традиційного вбрання, українські звичаї, народні перекази та історичні події. Усі кінороботи О. Довженка з української тематики містять історичний контекст. Віхи історії в О. Довженка репрезентовані: скіфською добою, приходом норманів, першими великими князями Святославом і Володимиром Великим, козацькими повстаннями під проводом М. Кривоноса, І. Сірка, Б. Хмельницького, гайдамаччиною, боротьбою проти царату. Можна стверджувати, що режисер вважав українців нащадками скіфів, адже саме їхній скарб успадкували сучасні українці – землю. Режисер звертався до головних подій в українській історії, а саме: становлення держави (скіфської, руської, козацької, радянської), боротьба з половцями, турками, козацьких і селянських повстань проти польських панів, подій першої і другої світових війн. Особливо важливою історичною подією митець вважав возз'єднання Української РСР із Західною Україною. Поряд з цим, у своїй творчості режисер відзначив таку національну рису українців, як почуття свободи, проте не свободи соціуму, а бажання волі особистої, яке виражалася в анархії, індивідуалізмі. Цим митець пояснював неспроможність народу об'єднатися, щоб здолати ворогів, згуртувати дії на користь всієї нації і збудувати вільну державу. Однак, у О. Довженка поняття свободи не визначене, а хуторянство і «атаманство», на які спирається режисер, є нетиповим виявленням політичної несвободи.

Трактування режисером причин схильності українців до соціальних і революційних перетворень пов'язується з героїчною історією, сповненою боротьби з ворогом – це, на нашу думку, впливає з

сценаріїв фільмів «Звенигора», «Арсенал». Українцям О.Довженко безмежно співчував у трагічності їхньої долі, але відзначав одночасно і розум, і дурість народу. «Народ наївний, бо повірив владі – спочатку колективізації, потім пошуку «ворогів народу». Народ вірив в обороноздатність країни, а, потрапивши під окупацію, з нетерпінням чекав на визволення, яке принесло нові репресії» [4].

У роки Великої Вітчизняної війни О. Довженко передбачав важкі наслідки для народу, саме тоді питання збереження української нації в його поглядах набуло актуальності. Жертви, які понесла Україна, вважав митець, не поніс жоден народ у світі, ніхто не знатиме про вирішальний внесок українців, бо його замовчувала політична влада. Режисер одним із перших серед творчої інтелігенції поставив питання про втрати СРСР в роки війни. За відомими лише йому джерелами, він визначив, що у війні полягло п'ятнадцять мільйонів українців. Такі втрати, причиною яких була не тільки війна як така, а й необдумані дії військових керівників, замовчувалися через свою жакливу правду, вважав О. Довженко.

Вже перші воєнні роки виступили каталізатором у загостренні критичного ставлення О. Довженка і до влади, і до народу. В його очах двадцять п'ять років виховання без історії, на основі класової теорії, вилилися у національну трагедію, і це, на нашу думку, в душі небайдужого режисера викликало біль через неспроможність українців дати відсіч, думки про не достойність народу на щастя. Але коли почалося звільнення, в очах О.Довженка народ виступив як переможець з сильною волею, самовідданий захисник батьківщини. Тепер режисера хвилював майбутній поступ українців. До кожного, хто вижив, пережив окупацію і бився з фашистськими загарбниками, О.Довженко ставився як до героя, що переміг ворога своїм тілом і кров'ю. Світ мав завдячувати саме українському народу за величезну самопожертву перед вівтарем людства. Перемога, на думку митця, передбачала популяризацію у світі радянської країни, у тому числі України та її культури [3]. Важливою складовою суспільно-політичних поглядів О.Довженка є аналіз соціально-психологічного стану повоєнного українського суспільства. Він бачив падіння духовної культури, втрату людяності, збільшення в соціумі байдужості і безкультур'я. Він знову вважав, що існування української нації під загрозою, бо не сприяли прогресивного розвитку суспільства байдужість до власної історії, втрата цікавості молоді до праці на землі, відмирання традиційного українського села, міграція до міст, масова відмова від національного одягу, архітектури, мови, культурне і духовне збідніння, стандартизація життя.

У творчості, громадській і частково публічній діяльності режисер намагався підкреслити вищість національних інтересів, наголошував як на здобутках української нації, так і негараздах, значних недоліках її соціально-економічного і культурного розвитку. О. Довженко виступав як патріот українського народу, а не захисник комуністичної суспільно-політичної формації і більшовицької держави. Трагічність долі, постійна боротьба народу, випробування під час радянської влади спонукали О. Довженка в громадській діяльності ставити на перше місце інтереси української нації, а у творчій – виступати носієм української традиції.

Література

1. Довженко О. Автобіографія. Вибрані твори. Київ : Сакцент плюс, 2004. 509 с. 2. Довженко О. До проблеми образотворчого мистецтва. Київ, 2002. С. 876–885. 3. Довженко О. Щоденник. Вибрані твори. Київ : Сакцент плюс, 2004. С. 84–90. 4. Лавріненко Ю. Розстріляне Відродження : антологія 1917 – 1933 : поезія – проза – драма – есей. Київ : Либідь, 2002. 984 с.

Валерій Букач, Тетяна Набокова

Олександр Довженко в українському культурному просторі

Олександр Петрович Довженко увійшов в історію вітчизняної культури як непересічна особистість, митець самобутнього таланту, індивідуального погляду на світ, зумовленого особистою нелегкою долею.

Як суспільно орієнтована людина, О. Довженко змолоду проявив багатогранність свого таланту. На початку свого творчого життя він виявив педагогічні нахили. Закінчивши Глухівський учительський інститут, вчителював у Житомирі, Києві, займався питаннями організації освітньої справи, захисту прав працівників освіти. Згодом, у повоєнний час, викладав у Всесоюзному інституті кіномистецтва.

Протягом майже двох років він служив на дипломатичній ниві, представляючи свою країну у Польщі, Німеччині.

Повернувшись у 1923 році до Харкова, до літа 1926 року О. Довженко захоплювався образотворчим мистецтвом: працював художником-ілюстратором редакції газети «Вісті ВУЦВК», був автором політичних карикатур. У цей же час почав створювати плакати для Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ).

З 1926 року творче життя О. Довженка було пов'язане з Одесою, де він влаштувався режисером на кінофабриці. За своїми сценаріями створив перші фільми «Вася-реформатор» і «Ягідка кохання»,